

TOPIC:

FARMING

INFORMANT:

TANIWA MOMOLEVU

PLACE OF ORIGIN:

YASAWA I RARA

PLACE OF INTERVIEW:

YASAWA I RARA VILLAGE.

DATE:

26 / 4 / 83.

INVESTIGATOR:

TR.

JOVIIISI TUIVECI

?? E rawa ni o tukuna vei au, na kena dau caka na tetel e na nomu
 vanua e na gauna e Iiu. E tu e so na mataqali tetel, e ra dau
 vakayacora o ira na neimami gase, e lako vata tu kei na so na
 vakabauta, e na kena dau caka na tetel, e na nodra mareqeta, se
 na nodra dau vinakata tu, me ra tokona tikio, na veituragataki,
 na cava so e ra dau vakayacora tu, e lako vata tu kei na vakabauta,
 e ra dau vakayacora e na nodra tetel?

Sa vinaka vakalevu Tui, me vaka ni dua na tiki ni nodra bula cecere
 ni nodra bula, sai koya na kena qaravi, na i tetel, me balata
 na nodra kana e na veisiga. Me vaka na kena dau qaravi, se na kena
 tetelaki ni kena kakana na Tui Yasawa, e na koro ogo ko Yasawa,
 se na yanuyanu ogo o Yasawa, e sa va koto ogo, na kena i tuvatuva.
 Na kena Lewai, se na kena tetelaki, na kena qaravi na kena
 tetelaki na Tui Yasawa, me vaka na uvi, e vakatekivu ga, na

kena vakatulewataki, se na kena burekaloutaki e na yavusa o Rara. E dau yacana tiko na teteti ogo, e na kena vosa vaka Yasawa, na "tari". E kena i balebale, me waka vakavanua, vakayamuyamu, na teivaki ni kena kakana na Tui Yasawa. Io, e dua na i tokatoka e tiko ogo, e na yavusa ko Rara, na yacana na yavusa Ratu. O

ni kena teti, na kena kakana na Tui Yasawa, e dau vakayacori, e na vula ko June. Io, ni sa dau oti na nodratou pose yavu taka, e sa gal ratou gole, na i tokatoka, e ratou vakatokai, na Wini kei Natatau. Ni sa vakaraitaki vei ratou oya, e sa gal ratou gole, o ratou na turaga na matanivanua, na yasa ni nodratou i tokatoka, ka yasa ni nodratou i tokatoka na matanivanua, na

Kiakulu. Ia, ni ratou sa vakadonuyam, na burekaloutaki me sa

caaka na teivaki ni kena kakana na Tui Yasawa, e sa gal gole ni kena i vosavosataki, me cavu na titoko vakavanua, vei iratou na yavusa ko Yasawa. O ratou na yavusa ko Yasawa, na kena i liliu

toka ni kua, o Kalivati Tuiteed. O koya gona oya, e sa na cabe kina nayavusa o Rara, ka vakaraitaki vei ratou, ke sa dodonu na madigi ni kena vakadonui, e sa gal ratou pose yaco taka, na vanua taucoke, ni sa tara na vanua, e sa ra gal poseya, me sa vakarau

taki, ka garavi sara na kena cakacaka. E sa na vakakoto ogo na kena i tukutukuni, e sa na liu, na kena cakacakataki, na kena digitaki, na tiki ni gele, me laki davu kina, ka teivaki se na

kena cakacakataki ni Tui Yasawa. Ni sa vakadonui oti oya, e sa mani cakacakataki sara, na kena garavi na kedra na lewe ni yamuyamu,

e ra namai teivaka na kena tagiti na Tui Yasawa. O koya gona, ni sa na dau wasei na kena vakagarai na i col, e sa na kereti gona na

Ia na were e na garavi, ka ra na cukli vovo taka o ira na lewe ni
 yanuyanu, e Lima. E ra na yadua na lewe ni koro, me vakatekivu
 mai Tamusua, Tecl, Nabukeru, Dalomo, Bukama, ka vakavo o Yasawa,
 me vaka e veiqaravi tiko. Ni sa oti na vakarautaki kece ni
 tuvatuva au tukuna tiko oqo Tui, e sa gai golevi na vanua, ko e
 sa vakadonui oya me wereci. Ni wereci oti, e Lima na vanua, e
 sa na vakamadutaki na kena co, e na gauna saraga e sa madu kina,
 e sa na gai vakamai, e sa ra talai sara, o ira na mata ni veikoro,
 me ra cabe yani ki na veikoro, e na kedra du katuba, vei ira na
 matanivanua, kei ira na Tui ni Vanua, me ra sa lako mai, e na
 macawa, e na siga, e sa lewai mai Yasawa i Rara, me ra mai cukli
 taka, na were e Lima oya. Ia mai na siga oya, e sa na wase i rua
 kina o Yasawa. E dua na kena i wase, ni nona yavusa na Turaga
 Bale na Tui Yasawa, na yavusa o Rara, e sa na laki veiqaravi ki
 na vanua, se ki na baravi, e caka kina na kena teivaki na kena
 kakana na Tui Yasawa. Ia, na kena i lakolako, e na kau i kea, e
 rauta e tolu na vonu, se e va na vonu, kei na kena i col, na uvi,
 kei nakena ti. Baleta o ira oya, e ra na toso tiko mai, ni yanu
 yanu balabalavu toka na yanuyanu oqo, e rawa ni ra moce mai
 Bukama. E na mataka Lalai, e ra na qqi mai katatau, e na vanua
 a sa wereci tu oya. E na mataka caca saraga, e ra sa na gai mai
 gunuti, e vuna ni dua na i wase ni yasana o Rara, me ra na laki
 vakasaga. Me tekivu mai e na ti, e sa na gai yaco mai na vei
 garavi, me sa lai cakasara na kena i tovo vakavanua. E dua, e
 dua na kau basoga, e dau laki vakaliligiti kina na tabua. Na vanua
 e laki vakaliligiti kina, na vanua e ratou na mai cukitaka, na
 koro o Tamusua. Baleta na tabua oya, e sa kedrai galovi, ka dua

tale na tabua e na lili tiko i kea, e na vakarau tu na kena i
sulu, kei na kena kula, ka dua na tabua, na tabua e vakaliligga tu
o matanivanua, e sa na lai wawa tiko, e ra na sega ni ra na vosa
taka, e ra sa na kila sara tiko ga o ira na veikoro, na i balebale
ni kena vakaliliggi toka na tabua e vica oya. Kei na tabua, na
kena i vakatekivu, me ra sa vakayagataka na nodra i matai va, me
sa caka na cukicuki. Ia, na nodra votu tu mai o ira, e ka totoka,
e ka vinaka, na nodra votu tu mai, baleta ni sa vakasalusalu.
ra vakasalusalutaka mai na domodra, na ligadra, na yavadra, ka
so na senikau e totoka vinaka, e dau boti vinaka tale ga na
salusalu. Oya na salusalu ni kena qaravi na cuki vovo taki ni
kena na turaga na Tui Yasawa. Ia, e vakabalebale tu oya, Tui,
na ka oya. Ni sa ia ga mai, e sa nodratou i tavi mai Tamusua, me
ratou cigoma, me ratou vosataka, e sa na durti tu na turaga na
matanivanua, e ratou sa na cigoma kece na tabua, e tolu oya, e tolu
au sa cavuta oti na kena i balebale. E sa dusta sara o matanivanua,
na i tavi nei Nabukeru. Baleta na kamunaga kece oya, e vakaliligga
tiko, e noratou mai Tamusua. Baleta na vanua ogo mai Yasawa i
Rara, e kenawaga tu, ni kena cakacakataki na vanua ogo, o ratou
na turaga na Ratu na Tinalovu. E vakabibi ki vua na kena qaravi,
ni kena teivaki na ~~XV~~ ~~IX~~ kena na Tui Yasawa. E cigoma, e tara, e
sa na gai nona i tavi na turaga na matanivanua, Levu e Yasawa,
me dusta vei Nabukeru, na vere e na qarava, ka vaka kina o Teiti,
o Dalomo, kei Bukama. Ni sa oti oya, e sa ia sara na kena caka
cakataki. Ia, na kena cakacaka oya, e sa tu vata na kamunaga o
ya, vata kei na kedra tavako. Ni ra sa cakacaka, me ra sa tekivu,
e dau kena i vakarau, me ra veiqatitaka, se o cei me na liu duadua.

Oya na cakacaka e sa vaka tale tu ga na i vala, na vakadomubula ni kena kaukauwa na cakacaka, kei na kena tofoto. E ra veiqatitaka, se o cei, e oti duadua e liu. Ia, e ra ssega tikko ni tauvi Bukama rawa e dua. Mai na gauna oya, me yacova mai ogo, ni ra williwili levu toka o ira na lewe ni koro ogo. Ia, mai na gauna au raica kina ogo, e liu duadua o Bukama. Ni sa lai oti o Bukama, e na kena i vakarau, e ra sa qai bita na nodra i mataiva, e ra sa qai laga sere. E dau yacana tu na sere oya, vaka Yasawa, era ~~XXXX~~ "cuvu". Ni vosota Iui, ni sa buwawa vei au, na qaga ni sere oya. E cavuti tu ga kina, na veiqaga ni sere, ni yalo marau ni cakacaka. E fotoka sara ni ko rogoca, kevaka o tu vakayawa, me rawa ni na luvu iko na qaga ni sere. Ni sa kilai vakavinaka tale tu ga vei keitou e na gauna ogo, ni sa laga sere e dua, e kilai sara tu ga e na baravi keitou lai tu kina. Me ra waraki kina, e sa na vakasavasavataki tu, na vanua e na caka kina na kakana, na veiqaravi. E ra veitarataravi ga mai, e voleka ga, ni ra na sega soti ni ra veiyawaki. E laga sere ga o Bukama oya, lai laga sere mai o Tamusa, lai laga sere mai o Tei, lai laga sere sara o Nabukeru, laga sere o Dalomo, e ra veitarataravi ga mai. E kena i vakaraitaki oya, ni ra sa laga sere ga o Dalomo i muri, e sa otiofi oya, e sa na keitou kila saraga, e sa na qai lako cake o matanivanua. E lai kauta cake e dua na kamunaga, e sa na lai kedra i vakatala mai, me ra sa lai vakacegu mai, me ra sa mai raica e dua na sagiti e levu toka, oya na vakasigilevu. Na vakasigilevu ogo, e na kena veimatagali ni kenasaluwaki na kakana makawa, e na kena saluwaki fotoka e liu, e na kena cakacaka dina vakavanua, me

dan dokai kina, na cakacaka vakaturaga, e na kena qaravi na kena
 na Tui. E ra dau diva tale ga yanuyanu, ni ra kila tu, na kakana
 e ra na lai kanis, na kakana e sega ni bau caka e na vei gauna kece.
 E caka ga vakavu dua, e na gauna ga e qaravi kina, na teivaki ni
 kena na Turaga na Tui Yasawa. Ni sa yaco mai na turaga na mata
 ni vanua, e ra sa mai ia sara, me sa tekivuk na kana. Ni sa oti
 na kana, e sa na gal vakaraitaka mai na Turaga na Tinalavu, o
 koya e ra vakalivica na veikorokoro, e ra matataki ira, e sa na
 vakaraitaka i kea, e sa na oti ga na vakasigilevu, e sa nakeimemi
 laki tea kece sara na were, e ra binu. Baleta na nodra lako mai
 oya, e ra kauta mai na nodra mataiva, kei na i teti talega ni
 were e ra dui tea. E sega ni tea ni Tui Yasawa, e sega tale ga
 ni tea nakoro o Yasawa. E ra dui tea sara tale ga mai. Ni dau
 oti na vakasigilevu, e ra sa dui tea walega o ira na i teti oya.
 Ni na oti ga na kena teti oya, na nodra gal lako o ira na lai
 teteti, e ratou sa lako na yavusa ogo. Ketou sa liu i nakoro, e
 sa na laki vakarautaki tu, ka sa na laki tukumi, na ka e na
 vakayacori. E sa na vakaraitaki Iesu, e ra sa na tea na nodra
 dui i tavi, ni were era sa dui cokivovotaka oti, e sa ketou liu
 mai ogo. E sa na waraki sara tu, na nodra na basika yani. E
 dua na baravi tofo, a e ra dau lako yani kina. Na nodra lako yani,
 me ra lako yani, e dua na nuku vuia, totoka e balavu. E ra gal
 votu yani kina, me vaka na gele ni kaboa, e na nodra sa votu yani
 e na nuku vuia oya, e sa vakarautaki sara tu, e sa vuia tu na
 davui, ka giri tale ga na lai, na kena sa vakarautaki tu na
 solevu, ni ra sa votu mai, o ira na lewe ni yanuyanu ogo. E
 dan vakaciritiloloma ni da donumaka na gauna ogo. Ogo e dua na gauna

bibi, e na kena i vakarau mada i Yasawa. Ia, o koya gona oya, ni
ra sa votu mai, e ra sa qai mai lako cake, me ra biuta na baravi
e a taubaletakaka tiko oya, na baravi veinuku vula vinaka, kevaka e
dan di tu na mati Tui, e sa ka domoni dina. E sa i divi ni baravi
ogo, e ra keke tu kina o ira na sara vanua. E na vanua e ra keke
tiko kina ogo, na vanua ogo, e ra dau murti ki vanua, me rasa laki
gole ki na sala ki vanua. E nalogan veiniu, e sala fotoka. E
sa kena i balebale oya, baleta na vanua, e na yavusa ruarus ogo,
e ra sa mai wawa tu e na x musa ni koro, e ra mai basile yani kina,
baleta na cicivaki ni cere. E ra sa yadua kece tu na ibe, o ira
na marama kece ni vanua, ka ra cakava e na vosa vaka Yasawa, me
vaka ga ni sa dua ga e sa oti, e ra sa vucu, oya nasere ni vanua.
Na x sere vakaciritiloma, ni sa maravu tu na vanua, e sega ni o
sa davu tiko mai nomu vale, ni o sa yacova mai naganua ogo, o na
rawa ni tagi, e naluvu ni lomamu, ni o rogoca tu na voga ni kena
yaco mai na guna tale ogo. E sa dau kilai vakavinaka. Ia, ni
ra sa lagata tu o ira na turaga, kei ira na marama, ka ra dau ya
tolu na kena uma i sulu, na na kena kula, e na vanua e x ra
basika yani kina, kei na vanua e sa kumuni tu yani kina kakana,
kei nakena i col, kei ira na kena turaga, e ra sa dabe tiko, e
ra sa digitaki o ira na marama, me ra cicil mai, vata kei na turaga
namabani vanua levu, ni ra sa basika ga mai, o ira tale ga ogo,
ni ra lako yani, e ra sa votaki talega, e ra yatoiu, se ra yava
mai na veikoro, o ira e ra sa bau dau turaga dan cicil toka, baleta
me ra na cicil ira na marama. Baleta ni sa na unua ga na mata ni
vanua na davu, e ra sa na katuna sara mai o ira na turaga, e ra

yaya va mai na veikoro, e na veikoro ko e sa tukuni toka ogo. Ia, oya, e bau loma ni koro balavu toka na koro o Yasawa i rara. Na nodra cici mai na marama, ni sa uvuca na davu i koya na mata ni vanua levu, na nodra cici tale ga mai na turaga, e ra vinakata, me ra tara wale ga ~~mai~~ na ibe, me vaka na kena i vakarau. Ia, na nodra cici mai oya, e vakadodonu sara tu ga mai, e na rara ni soqo, e na Vatanitawake. E ra sa wawa tu kina, o ira na leve ni vanua. Ni sa tarai ga mai kina oya, e ra sa dabe sara, e ra cobo, e ra sa yaco sara mai, o ira na turaga ni yahunu, E kea, e ra sa na wawa sara tu o ira na turaga, e sa na caka sara na galogalovi vakaturaga, na yagona vakaturaga, na kena i wase, e sa gai cabo sara na kena magiti, na magiti ni tetel, e sa qaravi oti, me vaka au sa tukunamai caka. Ia, na kena qaravi ogo, e sa qaravi vata tale mai kei na vica na tawake ni magiti. Ia, na i yau, e sa bau va toka oya. Ia, ni sa cabori oti, ni sa oti mai oya, e sa meke sara o ira na marama. Ni sa oti ga nam kenameketaki ni ka oya, ni solevu, ni cicitaki ni cere, ni kena qaravi oti, ni kena tetvaki ni kena magiti na turaga na Turaga na Turaga, e sa na gai cakava tale ga mai na kena ciquomi vei ira na Turaga ni yahunu. E ra cakava tale ga mai na nodra cabe, kei na kena vakaturagataki na ka kece, me yacova ni oti, e sa na gai dau vosataka na turaga na Turaga, e na gaura bibi duadua. E dau yaco mai na vakaditorogo, me tauca toka na nona vakavinavinaka, ni nadel tu na vakarau vaka turaga. E lagilagi dina, na kena dau tarai koya na kena i vakarau ni yalo, au sa vakamacalataka toka oya, na Turaga na Turaga, e dau tagi toka, e na nona navakavinavinaka, e

Loma ni yanyanu, e na koro e lima ni sa mai cava na kena teivaki na kena kakana. O koya gona oya, na i vakamacala ni kena teivaki na kakana, me lai yacova sara ni sa oti, kei na kena veiqaravi oya. Ia, na kena sa mai oti, na kena wereci, kei nakena qaravi, e sa na qarava ga na koro o Yasawa i Rara. Ia, mai nak kena qaravi tiko oya, me lai yacova sara na kena gauna, e ra sa teivaka talega, na nodra veivere na lewe ni koro o Yasawa, ni sa oti ga na kena teivaki nakena ni Yasawa, e sa naqai rawa ni tarai, na nodra navelivale kece. E sega ni rawa ni se dua e teiteli, ke vaka e sebera na tari, e yacana tiko ogo, na kena tei na kena kakana na Yasawa. Ni sa oti ga oya, e sa qai dola, me sa qai teiteli o ira na lewe ni vanua. Ia, ni ra sa teiteli na lewe ni vanua me sa oti, e sa qai na qarava ga na nodra i teiteli, e na kena vakasavasavaki, na kena wereci, o ira na lewe ni koro. Me lai yacova sara, na gauna e sa yaco mai kina navula o Magi, na vula i mata, e sa qai dau kena i vakarau, me sa sevu na yabaki, ni teiteli, e va tale ogo na kena i tuvaki. Ni sa mata, e sa qai nodratou i tavi, o ratou na turaga na matanivanua, me ratou laki tekivu raica sara ga mai, nanona were na turaga na Yasawa. Me lakova, na nodra dui tiki ni gele kece, e ra dui tea toka o ira na veituraga ni veimataqali, ni veitokotoka, me sa oti na nodratou butuka kece o ratou na matanivanua, e sa ratou cabe sara ki Vale Levu. E sa ratou na laki vakaraitakak kina, ki vua na Turaga na Yasawa, ni sa mata na i tei ni yabaki. Ni sa oti oya, na Yasawa, e sa na qai qirila na nona lai, se u cu na davu. Na davu ga oya, e ra kila kece o ira na kena i vakarau, e ra lako ga kina, o ira na turaga ni veimataqali ni gele. E

ra yaco yani ki Vale ^Levu, e sa na gai vakaraitaka ki vei ira na
turaga na ^Lui Yasawa, e sa Iesu na turaga na Mataniवानु Levu, e
sa mai vakaraitaka, ni sa matua na magiti ni yabaki. Au sa mai
laila vei kemuni na turaga bale ni vanua o Yasawa, mo ni liutaka
na gele, turaga ni veimataqali, mo ni lewa. E sa gai va ogo na
nona lewa. Na sevu ni yabaki ogo, me sa sevu, me caka talega na
kena i covi. Ia, e rua tiko na kena i vakarau. Ke sevu, me
qarai talega na kena i coi, e sa na solitalega, e rua talega na
macawa, me ra goli vonu tale, e na lako tale na kena i tuvaki, me
vaka au sa vakamascalataka mai cake. Na kena sa vakadonuya tu
na mataqali, me vagarai na kena i coi, e na gauna e sevu kina na
uvi, e sa gai ratou goleva o ratou na goleva na nodratou lava, o
ratou na yavusa o yasawa, ka vaka talega kina o ratou na yavusa
o Rara. E sa ra goli sara, e vitu na vonu, se me tini. Ni sa
rawa na i coi, e sa gai sevu sara na viti ni yabaki. E kena i
vakarau na i coi oya, ni sa sevu na vanua, e kena i tuvaki ogo.
Mai na yavusa o Rara, o koya e kena Turaga ni Yavusa toka ogo, na
turaga na ^Lui Yasawa, e na i tokatoka ga, au a tukuna oti, mai
cake. Ko e ratou dau burekalooutaka na i teitei mai na Yatu Yasawa,
o ratou oya, e ratou na liu mai. E ratou na raicamai na nodratou
i sevu ni sa matua, e na sega na sevu. E ratou cabe mai, e ratou
sa kila tale tiko ga, ni ra sa waraki ira tu, na turaga na ^Lui
Yasawa. O iratou oya, o ratou na i tokatoka, na yavusa Ratu.
Ni ratou sa wawa na veitokatoka kece, e na yavusa ruarus, ni ratou
sa bita mai o ratou ogo, na nodratou golega mai, e ratou vaka
odonu sara ki vei iratou na turaga na ^Lui Yasawa, e na nona Vale
Levu, ki na Vataniitawake, e ratou laki vakacabora, e va ogo na kena

i vakarau. E ratou sa vakayacani vakavaua, e sa na sauma toka
mai na Turaga na Tui Yasawa, e sa na wawa toka mai, keitou sa na
cabora sara. Cabora na uvi, e na kena vakalewe vakaitamera. E
sa gai ciqoma mai na turaga na Tui Yasawa, ni sa oti, e sa gai
ratou tucake tale ga o ratou na dau ni veiqaravi i Vale Levu,
e ratou vakacabora mai na nodratou i sevu, vei iratou na yavusa
Ratu, me ratou tara tale ga, ni oti, e ratou sa gai fauni vata kei
iratou na Natatau, me ratoumai cabora tale ga, me keitou sa gai
tara vata, e sa gai tukuna mai vei keitou na turaga na Tui Yasawa,
dou sa na cavutu, mo dou lako yani, ki na rara vakaturaga, na
vanua e na kumuni kina, na magiti ni vanua ni yabaki. Oya na vabe
e dau kumuni kina, se na sogo e na kena kumuni na i sevu ni yabaki,
oya mai Velta, e na loma donu ni koro, e na nodratou i tikotiko
noma na turaga na matanivanua. Na i tikotiko tale ga oya, kei na
tikiti ni vanua tale ga oya, e ratou sa bini tale tikotiko ga kina na
nodratou sevu, na matanivanua, me ratou waraki tikotiko kina. Ni
keitou sa vo tikotiko yani, e sa na kilai sara toka. Keitou na yaco
yani, keitou na cabora tale ga na neitou, e ratou na cabora mai
na nodratou. E na ganna tale ga oya, e sa ratou na veitararavi
tale ga, me vaka na nodratou veitararavi mai Yasawa i Rara, na
yavusa o Yasawa. E sa na ltu mai o Malevukaya, ki vei iratou mai
Nesu i ra, e ratou na veilitaki. E sa ratou na veitararavi
mai, ni ra na veisogosoqovi vata, oira na veitokataka ogo. E
sa ra na waraka tikotiko oya, e sa na ltu mai nanei Nasucaka, o
Malevukaya, ka vaka kina o Nabavatu, kei Mamangila. Ni ra sa
ratou keitou, ni keitou sa tikotiko e na rara e kumuni kina na i sevu
ni vanua, e sa ratou ucu tale ga yani. E dua na ka e dau laurai,

na kena vakaitamera na lewe ni uvi e a caka. E dau veistivi
 talaga, na i teti koya e levu. Ia, e dau liu tu ga na Tui, baleta
 ni mana tu na kena qaravi vakayanyanu. E sega ni dau vesuki
 rawa, na lewe ni nona uvi, na tura ga na Tui. E dau vakalocovi,
 ia ni sa laki cabori, e sa cabori oti, ka ra tu vakarau kina o
 ira na matanivanua, ni sa oti, e sa gal dau vota na sevu. E na
 liu na kena i votavota na Tui Yasawa. E na taumada oya. E sa na
 yadua na vonu, na kena i col, ka valimasagavulu se me ya duandranu
 sara, na lewe ni uvi. E sa gal ratou dau kauta na yavusa vaka
 tura ga ogo, nei Masu, e na yavusa o Yasawa, me ratou kauta na i
 bilibili vakaturaga ogo, ki na Vataniitawake. E sa dau wawa tu
 mai na tura ga na Tui Yasawa, e sega ni lako mai, ki na rara ni
 vanua, na tura ga na Tui Yasawa, e na wawa toka ga mai. E na
 waraka na kena, e ra k na kauta yanti, na yavusa o Yasawa. Ni
 ra sana yaco yanti, e sa na vakacabori sara na i sevu ni vanua, na
 kena magiti, kei na kena i col. E sa dau ciqoma mai na tura ga
 na Tui Yasawa, e na kena yagona, kei na kena tabua lelu sara.
 E sa na nodratou saraga, na Yavusa o Yasawa. Ia, ni ratou sa
 levu mai, e ratou sa na mai ciqoma talaga, na kena wasewasei,
 vaka i tokatoka, se vakamatagali na i sevu oya. E sa ra dau
 vakamateti tale ga na vonu, se me ra bilibili yanti ki na veitokatoka
 oya, me ra gal dau lai wasea, me i col ni sevu, ko e sa cava oya,
 e na gauna e ra sa sogoni kina. Oya Tui na kena i lakolako, na
 kena tetivaki na kena na Tui Yasawa, na kena qaravi, kei na kena
 laki yaco, me sevu na vanua oya, na kena i tuvaki na kena i
 vakavakayacovi, mai na gauna oya, me yacova mai na gauna ogo.

-- Au rogoca na nomu vakamagalax tiko, ni o tukuna tiko na ka e baleta na burekalou. Na bure kalou oqo.?

Na burekalou oqo, e dua na pose, Na pose oya, e ratou pose walega o iratou, e ratou lewa saraga, na kena tekitutaki, se na kena vakatulewataki, na kena qaravi, se na kena teivaki, na kena na Tui Yasawa.

-- Oya, o ratou saraga, e tiko vei iratou na kaukauwa me ratou posea?

-- Io, o koya saraga e tiko vei iratou na kaukauwa.

-- Oi, e taleitaki sara na nomuni vakamagalax. Au rogoca talega, ni o tukuna, me baleta na kena dau cavu na ~~xxxxxxx~~ titoiko vakavanna.

Na titoiko vakavanna oqo, e ...?

Na titoiko vakavanna oqo, na kena cavu, e vakatoka tiko, e na kena vosa vaka Yasawa, na kena sa cavu yani na lewa, ko e sa vakadonui, e na yavusa oqo, me ratou laki cabetaka ki na yavusa oqo, ki na yavusa ko Yasawa, ni sa donu na lewa, e ratou sa vaka tulewa oti kina, e ratou sa ciqoma, e sa gai qaravi, na ka e sa vakatulewataki yani. Me vaka na vakatulewa, e a tekitu, e na i tokatoka e na yavusa o Ratu, mai na yavusa o Rara. Oya Tui na i sau ni taro o ni taroga tiko.

-- Oya na kena veitarataravi sobu mai, me yaco sara mai ki vei ira tou na yavusa ko Yasawa. Na yavusa ko Yasawa, e gai vakacava sara na kena i lakolako?

Na yavusa o Yasawa oya, ni sa donu mai oya, e ra sa gai lesu tale me ra sa gai kumini kina vakoro, soqoni kina vakoro, me sa gai donu kina na burekalou, me vaka o ni a taroga tiko. Me sa qaravi sara na cakacaka ni kena sa teivaki .

01, e taleletaki sara vakalevu na nomuni vakamacala. Au rogoca talega, ni tiko mai vei iratou mai Tamusua na kaukauwa?

Io, e sa dina. Ni va ogo, o Tamusua e na yavusa ogo, e rua. E na yavusa o Rara, koya e kena i liliu ni yavusa na Turaga Bale na Tui Yasawa, e na yanyanu ogo, e kolai rua koto. Na yavusa o Rara, na koro o Tamusua, kei Nabukeru. Ka e gutuvi kina na koro o Dalomo. Na koro o Dalomo, e okati ki vua na Turaga i Tecl, Ia, na i tuvaki ni kena sa sega ni willi ko Tecl, e na i lakolako ni tavi ogo, baleta o ratou, na koro o Dalomo, e ratou i tena ni veibuli. E sa na dau caka na veikia vaka Tui, e ratou na okati mai e na yavusa o Rara, mo ratou mai Dalomo. Ia, na yavusa o Yasawa, o Bukama, vata kei Tecl. Ia, oya, ni sa caka na qaravi ni kena teivaki ni kakana ogo, e sa na vakalinci kina o Tamusua, baleta o Yasawa, e na kena i vosavosataki vaka Yasawa mataua vaka Yasawa, e kainaki tiko, ni kena vakatabitauatataki tiko, ni waga vakaviti ogo. Na nodrau veivakanani, se na nodrau vanua vata, se na nodrau yavusa vata, o Tamusua vata kei Yasawa. E dau willi tiko, me vaka na cama o Yasawa, na waga tu ni vanua o Tamusua. Na Lewa kei na kaukauwa, kei na valataki, kei na kena cakacakataki na i tuvatuva ni yavusa o Rara, e kena lisa kaukauwa nunitaki o Tamusua. Ia, ogo talega e dua na i tavi levu. Baleta o Tamusua, e na qarava na veiyanyanu taucoke vaka yatu Yasawa. Baleta na i tuvaki ni dua tale na ka, sai koya na veibuli, sa i koya oya Tui.

-- Vlnaka vakalevu, au rogoca ni o a tukuna talega, me baleta na kena sa lai vakayacori na teiteli, ni kena sa dua lako mai na dua ~~vai~~

mata mai na veikorokoro, e tiko na kau basoga e na vanua e ra

basika mai kina, e tiko kina na tabua...?

Na kau basoga oya, e vakababa kina, e dua tale na kau, e na kau

basoga oya. Baleta me rube kina nawa ni tabua. E sega ni lai

cabori na tabua ogo. E sa macab tu ga, na tabua e liru tiko e na

mua ni kau e ra basika mai kina o ira na Lewe ni yanuyanu, e sa

kens i balebale oya, na tabua ni kedra i qalovi ni ra yaco mai

ki na werer e ra na cakava. Na i karua ni tabua, e sa i koya na

nodra na tauvustaka, na i colacola ni lewe ni uvi, e ra mai

teivaka kina na were, na nona were na Tui Yasawa. E kens i

katoiu, na tabua ni nodra sa tekiu me ra sa digia na nodra i

matavali, me sa tekiu na cakacaka.

E taleitaki sara na nomu vakamasa. Au rogoca talega ni o tukuma

toka e dua na ra me vaka na cere?

E sa dina, ana cere, e dua na ka, e vakaturagataki sara kina,

na cakacaka bibi, me baleta na kens vakaturaga taki, na kens na

turaga na Tui Yasawa. Na cere, e sa i koya, e dua na ka e ra

vakalagilagi kina, ka ra rokovi kina, ni ra sa basika yani, me

vaka ga na kens basika yani e dua na waqa vou. Baleta na nodra

basika yani, e ra basika yani vakadua, e na dua na loma ni

yabaki. E kens i balebale vei ira, ni na caka ki vei ira na

cere, ni ra basika mai vakadua e na loma ni dua na yabaki, e na

nodra lai garuma na nodra basika yani, e na teivaki ni kens

kakana na Tui Yasawa. E sa na dau qaravi kina, ka vakayagataki

kina, na cici ceretaki, ni nodra basika yani, e na nodra lai

cakava, e dua na ka bibi, sai koya na nona na lai cakacakataka,

na kena kakana ni buja e na velisiga, nona na Turaga na Tui Yasawa. --
Oi, e taleitaki sara na nomu vakamasala. Io, e vakasava na nomu
vakamasala, ni o tukuna tiko na tari, e tu beka e so na tabu, e
okati kina, na cakacaka ogo?

Na tari, e dua na tabu e tiko kina, e okati dredre sara. Na tari
e dua na ka, e tarova nanona tetei e dua na lewe ni vanua. Ni

sebera ni caka na nona na Turaga na Tui Yasawa. E dua na bai

levu. Kevaka e sa gu e dua, me sa via cakava vuni, se me cakacaka

butako taka toka na nona i tetei, e na kaya toka o nona lewe

ni vale, qaruma, e sa mana sara ga vakalevu. Ni o sa litaka

ogori, e ~~sa kama~~ tarai kedaton e dua na kena mana ni ka,

e na sega ni vakalewe, se e na tauvimate. Kevaka e ra basuka na

ka ko e vakatabui tiko e na tabu ogo. Ni sa caka oti ga na tari,

e sa na gai rawa e dua e teivaka yani na nona i tetei, se me

vuktivovo take e dua na nona werew, e dua na lewe ni vanua. E

vatalaga kina e dua na tabu, e ra bukete, ka ra se sega ni se

kilai, e ra dau kilai votu i kea, E sa gai voleka ni yaco mai

na tari, e ra na tabu sara na bukete me ra na toro voleka yani me

ra lai veiqaravi. Baleta ni na dua naka e manata, na nodra bukete

tiko, e na leqa mada na gone. Ko e dau vakavuna oya, me ra tukuna

mai, e sa tiko na gone. Kevaka e sega, e na rawa ni vakatubu

leqa. E na rawa ni yaco namavoa, ki vei ira na mai cakacaka. O

ya, e sa tabu dredre sara kina, ni sebera ni mai caka na ka ogo,

e sa na matata tu, o ira na sa bukete tiko, me ra sa dui tukuni

ira ga mai. Baleta e sa kena i vakarau sara tu ga mai oya, kevaka

e sega, e sa na leqa ga na gone. Kevaka e sega, e na yaco na

navoa ki vei ira e ra mai cakacaka.

-- E taleitaki sara na nomu vakamacala. Au rogoca talega na nomu
 vakamacala tikou, ni o tukuna tikou, ni sa sagoni yani na uvi e na
 yavusa marua, e na gai lai vota tale na uvi oqo. E vakacava...?
 Na kena votaki vei mata ni vanua, e sa na taumada na kena na
 laurai na uvi lelevu duadua, me na rauta tikou, e dua na drau,
 se e limasagavulu. E vakatau kei na kena vakalewe vakavinaka na
 yabaki. Ia, ni sa ratou binia rawa na matanivanua na kena laurai,
 e ra sebera mada ni ra votai o ira oya, na kena vo. E sa ratou
 gai vakagolei o ratou na lewe ni yavusa o Yasawa, me ratou sa
 kauta na i bilibili vakaturaga oqo, me i sevu ni yabaki kina
 Vatanitawake. Ki vua na Turaga na Tui Yasawa. Ni ratou sa na
 kauta, e na sega ni dua e na tube se me cola. E ratou na roqota
 na uvi kece oya. Ka ratou sa naqai tuvani yani. E sa na toka
 yani na i liliu ni yavusa, o Yasawa, e ratou sa na gai veitararavi
 mai, me yaco mai vei matanivanua. Ni ratou sa yaco yani i kea,
 e sa na wawa toka mai na turaga na Tui Yasawa. E sa kena i
 vakarau oti tu. Na nodra lako yani, e sa na namaki sara tu ga
 na i vakarau ni nodratou ciqomi mai. Ni ratou sa na lako yani, e
 ratou sa na tamaki vakavanua, e sa na sauma toka mai o koya, e
 sa na gai lai vakacaboti. E sai koya ga oqo, na turaga na Tui
 Yasawa, na i bilibili vakaturaga, e na cavani yabaki ni nomu
 vanua. E sa keitou kauta mai oqo, na yavusa o Yasawa ki vei
 kemuni. E sa na niutaki ni o ni na ciqoma, e na yalo vinaka. Ni
 sa oti oya, e sa na gai tabaka o koya, e sa na gai ulivaka mai
 o koya, e na yagona, kei na tabua lelevu sara. Ia, oya, e sa na
 nodratou saraga, o ratou na yavusa vakaturaga oqo ko Yasawa. E
 ratou sa nalevu mai, e ratou sa na mai vakaraitaka tale, ni wawa

tale tu, na vo ni sevu, e ra wawa toka. Ni sa mai vakarogotaki oti oya, e sa qai votaki na vo ni sevu oya, ki na mataqali, se ki na vuvale taucoko sara. E sa va oya na kena i vakarau.

Na tabua kei na yagona oya, e i vakaraitaki tiko k ni ? E vakaraitaki tiko, ni nona rokova na tura na Tui Yasawa, na kena vakaturagataki yani, na kau yani ni kena i votavota, vaka tura.

-- Ni sa yaco yani vua?

Io. E sa qai dau uliva mai o koya e na yagona kei na tabua, e sega ni tabua lalai. E na gauna e tiko mai kina vei tamana, sa i koya na Tura na Tui Yasawa oqo, me yacova mai oqo, e caka tiko, e sa dau vakarautaki oti tu ga, me vaka na kena i valavala e na velayabaki.

-- Tu rogoca ni o tukuna tiko na tari, e ra vakaitavi tale ga kina o ira na vo tale ni veikorokoro e na velayanuyanu e Yasawa. E vakasava ni sa vakayacori na Sevu, ?

E na veikoro, me vaka ga na kena i vakarau, e ra cakava talega na tari ni veikoro, ki vei ira na vellilili ni vanua, ko e litaka na tura na Tui Yasawa. E na veikoro au sa cavuta oti e lima. Ia, na nodra sevu talega, ni sa mata tale ga na yabaki, ni ra sa sevu o ira, e tiko tale ga, e na koro e lima oya, na kena i votavota na Tui Yasawa, e ra dui kauta, mai na mata mai na veikoro e ra mata mai ki Yasawa, ki vua na Tura na Tui Yasawa, e na velayabaki. Ia, na nona vakavinavinaka na Tui Yasawa ki vei ira, e vatalega kina, na nodra cigoma na nodra i sevu talega, me vaka au sa tukuna oti. Ke yaco mai na mata mai Tamusa, e sa kauta mai na i bilibili ni sevu ni yabaki, ki na Vataniwaka, e sa

na cakava tale ga na Turaga na Tui Yasawa, na kena ciqomi vaka turaga sara, na tabua talega kei na yagona, e na veikorokoro kece sara, me yacova na i kalima ni koro o Bukama.

Na noda i taitai o keda na taukei, e levu na mataqali kakana e da tea. E tu tale ga na noda vuata ni vanua, e...?

Me vaka na vuata ni vanua, mai Tamusa, kevaka e sa dau matua na ivi, ni sa sevu mai kea, e sa dau yaca na ivi. Ia, na kena sa vakasagari me buta, e sa na kau sara ga mai, na i sevu ni ivi oya,

namata mai Tamusa ki Yasawa, na kena yaco mai vasa na Turaga na Tui Yasawa, e sa na kilai, ni sa matua mai na vanua oya na ivi,

e sa na cakava tale toka ga vakakina na kena ciqomi, e na yagona se na tabua, e Tamusa. E va tale ga kina o Teai, e vatale ga kina

o Dalomo, e vatalega kina o Bukama, e va tiko oya.

Au rogoca tiko e na nodaru veitalanosa, ni o tukuna tiko, me baleta na i col ni kakana e tei ogo. Na uvi na kena i col, e kau mai na vonu. E vakasava na kena lai kau mai na vonu ogo. E tiko e dua

na kena i sema, me baleta na wila i taitai, vata na qoli?

Io, me vaka ga na vonu, ni col vakaturaga, e na noda ~~xxx~~ bula vakavuna na i taukei. E dua na ka e dau col vakaturaga, kevaka e caka ki vasa e dua na turaga bale, se me vaka na kena ogo, e

bibi duaduaga, me qolivi na vonu. Ni sa i col vakaturaga duaduaga, ko e i sema tiko kina, ni kena vakaturagataki na sevu ogo, me

kena i col ga na vonu.

Oi vinakavakalevu, au vakabauta ni sa rairai koya oya, na ka o rawa ni vakamagalataka. Ke tu tale beka e so na ka, e so na ka

o nanuma, e dau vakayacori, e na noda i taitai vakaitaukei?

Io, au vakabauta ni tu tale e so na ka Tui, ia au sa nanuma, me sa

o koya ga oya, na ka me daru tara, ni seva toka e so na ka e baleta na ka e baleta na kaka.

--- OI, e taleitaki sara vakalevu sara na nomu vakamacala, kau sa

vakavinavinaka sara kina vakalevu vei iko, e na i vakamacala momona daru sa mai veitalanoa rawa kina ogo, kau sa mai vakavinavinaka

vakalevu sara kina vei iko. Kau keret iko tale tiko ~~ga~~, kevaka

e dua tale na gauna, keitou wavoki tale mai kina i ka, i Yasawa.

Au sa keret iko, mo tu vakarau tu, mo na solia tale ki vei keitou

e so na i vakamacala, me baleta tale e so na ka, me baleta na i

tovo vakaviti.

Sa vinaka vakalevu sara Iui, au na tu vakarau tu e na veigauna

kece, me yacova na gauna, meu na butuki Yasawa tale, au na solia

tale e so na ka, ~~na na ka~~ au sa vakarauaka tu, me baleta na

i tukutuku ni ka e gadrevi, me tauri e na ~~na~~ vana ogo.

Vinaka sara vakalevu.

SA OPI.